

TÜRK KÜTÜPHANECİLER DERNEĞİ BÜLTENİ

XXVI. Cilt

1977

4'üncü Sayı

KÜTÜPHANELERARASI İŞBİRLİĞİNDE OTOMASYON PLÂNLAMASI

Dr. Mustafa AKBULUT

Ünlü yazar H. G. Wells'e göre mutlu yarınlar eğitimle cehalet arasında yapılan yarışmanın sonucuna bağlıdır. Yirminci yüzyılın yaşantısı ise çok karmaşık, bilimsel ve teknik olma niteliğini gittikçe artırmaktadır. İnsanoğlu akıl ve bilgisini kullanarak çeşitli kurumlar oluşturmakta böylece toplum sorunlarını çözümleme yolunda ileri adımlar atmaktadır. Toplumun bilgi ihtiyacını karşılamayı amaçlayan kütüphaneler ve diğer benzeri kuruluşlar da son yıllarda teknolojik gelişmelerden kendilerine düşen payı almaya başlamışlardır. Söz konusu teknolojik gelişmenin başında ise bilgisayar mucizesi gelmektedir.

Gelişmiş ülkelerde bilgisayarların, yani otomasyonun teker teker kütüphanelere uygulandığını duymakta ve çeşitli yayınlarda okumaktayız. Yazımızın asıl değinmek istediği nokta ise, otomasyonun kütüphanelerarası işbirliği ve örgütlenmede nasıl bir önemi olduğunu ve rol oynadığını birkaç örnek vererek ortaya koymaktır.

Bazı Batı ülkelerinde özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde kütüphanelerarasında işbirliğine gidilmesini gerektiren nedenler vardır.² Bunlardan başlıca ikisi: Kütüphanelerin hizmet ettiği kişi ve topluma daha yararlı olmak, diğeri de hızlı bilgi artışının ortaya çıkardığı sorunlardır.

Son yıllarda yapılan bir araştırmaya göre A.B.D. de 125 resmi akademik kütüphane işbirliği programının bulunduğu belirtilmiştir.³ Genellikle işbirliği programına katılan kütüphaneciler işlerinde serbest olmakla beraber, bazı hizmetlerin verilmesi konularında birbirlerine bağımlıdırlar. Bu hizmetler şöylece sıralanabilir: Katalog bilgilerinin değişimi, ihtiyaç duyulan kitap ve kitap dışı materyallerin ödünç verilmesi, müracaat sorularını cevaplamada yardım, az kullanılan materyallerin fazladan alınmasını önlemek için toplu katalogların hazırlanması, tecrübe, bilgi ve araştırmaların paylaşılması gibi.

Harvard Üniversitesi'nden Susan Martin «Library Automation» (Kütüphanede Otomasyon) adlı makalesinde, tekrarların önlenmesi ve çeşitli sistemler arasında uyum sağlanması için yapılan çağruların önceleri pek az ilgi gördüğünü söylemekte ve fakat son yıllarda çeşitli faktörlerin işbirliği programlarını değiştirmekte olduğunu yazmaktadır. Bu faktörlerden bir tanesi ticari bir kuruluş olmayan kütüphanelerin karşılaştığı ekonomik sorunlar, ikincisi de bibliyografik bilgilerin dağıtım ve denetimi için MARC (Machine Readable Cataloging) bilgisayar kataloglaması projesinin başarıya ulaşmasıdır. Bunlara ek olarak da OCLC (Ohio College Library Center) ve NELINET (New England Library and Information Network) gibi bölgesel işbirliği örgütlerinin otomasyonu ekonomi ve başarı ile gerçekleştirmeleri gösterilebilir.⁴

Günümüzün hızla gelişen dünyasında ve dinamik bir çevre içinde kütüphanelerin topluma, sosyal ve ekonomik kalkınmaya katkıda bulunabilmesi ancak yaratıcı ve yetenekli bir yönetimle mümkündür. Bu nedenle gelişmiş ve bazı gelişmekte olan ülkelerde kütüphane yönetici ve planlayıcıları otomasyondan yararlanma yollarını aramakta ve olumlu çalışmalar yapmaktadır.

Çağımızın artan bilgi üretimi artık insan gücü ile denetlenemez bir duruma gelmiştir. Özellikle bilgiye kısa bir sürede ulaşmak arzusu ve bilginin yayımı geleneksel bibliyografik uygulamaya için bir sorun olmaya başlamıştır.

Dünyanın en büyük buluşlarından olan tekerlek kadar bilgisayar da çağımızda yeni bir çığır açmış bulunmaktadır. Bilgi üretimi ve denetiminin de emrine verilen bilgisayar endüstrisi yayılmakta ve gelişmektedir. Yapılan araştırma ve tahminlere göre bu endüstrinin 1980 yılında dünyanın üçüncü büyük, 20. Yüzyılın sonlarına doğru da en büyük endüstrisi olacağı hesaplanmıştır.⁵ Bunun nedeni de bilgisayarın hesaplama gücü ve hızının insan zekâsının yapabileceğinden milyonlarca kere daha fazla olmasıdır.

Tüm bu olanaklara rağmen bir kütüphanenin hangi işlemlerinin bilgisayarla yapılması gerektiği konusunda kesin bir sonuca varılamadığını kütüphanecilik literatürünün incelenmesinden anlamaktayız.

Bilindiği gibi, verilen hizmet kütüphaneden kütüphaneye değişmekte ise de kütüphane içinde yapılan bazı işlemler hemen hemen her kütüphane türünde aynıdır. İşbirliğini gerçekleştirmek isteyen kütüphaneler için bu işlemler üç ana bölümde toplanabilir :

1. Yönetim (kütüphanenin politikası, amacı, personeli, bütçesi, plânlaması, halkla ilişkileri, v.s.)
2. Teknik hizmetler (sağlama, kataloglama, sınıflama, citleme, depolama ve koruma)
3. Okuyucu hizmetleri (müracaat, ödünç verme)

Verilen bu bilgilerin ışığı altında kütüphane yöneticilerinin kütüphanenin otomasyonu konusunda karar verirken hangi noktaları göz önünde bulundurmalarının yararlı olacağına değinen görüşleri inceleyelim. Konu genellikle dört geniş alanda ele alınmaktadır. Bunlar :

1. Mevcut teknoloji
2. Kütüphanecilik teori ve ilkeleri
3. Toplumun ve çevrenin ihtiyacı
4. Ana kuruluşun yapısı ve amacı.⁶

Mevcut teknoloji ile ilgili olarak bilinmesi önerilen üç nokta ise şudur : a) bilgi toplama, b) bilgi depolama ve bilgiye ulaşım, c) bilgi alma ve hizmete sunma.

Bilgisayarların yararlı olabilmesi için otomasyonun kütüphanecilik teori ve ilkelerine dayanması gerekmektedir. Bu alandaki başlıca sorunları bilginin organizasyonu, bilgiyi ulaşım stratejileri ile dil ve terim yapılarının oluşturduğu belirlenmiştir.

Toplumun ve çevrenin ihtiyacını ise, bilgi kaynaklarının artışı, toplum kuruluşlarının gittikçe daha karmaşık bir hale gelmesi ve bireylerin yeterli derecede bilgi kaynaklarına sahip olma olanaklarının azalması etkilemektedir.

Dördüncü alanda da, kütüphanenin tek başına bağımsız bir kuruluş olmadığı noktasından hareketle, bağlı bulunulan ana kuruluşun yapı ve amacının göz önünde bulundurulması önerilmiştir.

Bilgisayar metodlarının kütüphane işlemlerine uygulanması ticaret dünyasındaki uygulamaya çok benzemektedir. Çünkü ikisi de iyi bir plânlamayı, sistem analiz ve çalışmasını ve programlamayı öngörmektedir. Bu çalışmalar sonucu ortaya çıkan ve kütüphane yöneticileri tarafından dikkate alınması gereken başlıca karar alanlarını şöyle sıralayabiliriz :

1. Mevcut kütüphanenin yapısı ve çalışma sisteminin durumu nedir?
2. Yapılacak değişikliğin sonuçları neler olacaktır?
3. Değişikliğin gerçekleştirilmesinde kullanılacak metod veya metodlar?
- 4 Kütüphanede otomasyona elverişli işlemlerin belirlenmesi.
5. Kütüphanenin mevcut kaynakları ve insan gücü.
6. Sistem analizi ve uygulama grubunun oluşturulması.
7. Personelin seçim ve eğitimi.
8. Kullanılacak bilgisayar ve programlar.
9. Otomasyonda kullanılacak standartların belirlenmesi.
10. Dokümanların hazırlanması.
11. Yerel, bölgesel ve ulusal amaçlar.

Yukarda sıralanan karar alanlarının incelenmesi ve değerlendirilmesi otomasyonun katı bir takım işlemlerden oluşmadığını, çeşitli işlemler için çeşitli seçeneklerin bulunduğunu gösterecektir. Şüphesiz seçeneklerin tercihi de çevreden çevreye değişebilecektir. Bu nedenle günümüzde kütüphanelerin otomasyonunda kullanılan ve diğerlerine üstün olarak kabul edilebilen tek bir metod yoktur. Bir kütüphanede mantıklı ve ekonomik görülmeyen bir yaklaşım, diğer bir kütüphane için son derece yararlı olabilir.

Yazımızın başında da belirttiğimiz gibi otomasyonun kütüphanelerarası işbirliğindeki önemine birkaç örnekle değinelim. Bunlardan birincisi, CLSD (Collaborative Library System Development) adı altında, Chicago, Columbia, ve Stanford üniversite kütüphanelerinin ortaklaşa gerçekleştirmeye çalıştığı otomasyon projesi olup, kütüphane otomasyonu ve bilgi transferi konularında yapılan çalışma, elde edilen bilgiler ve hazırlanan teknik raporların değişimi için ortaklaşa bir sistem oluşturmayı amaçlar. Bu proje 1968 yılında National Science Foundation'ın para yardımı ile başlatılmıştır. Paul Fasana'ya⁷ göre projenin önemli iki özel amacı şudur :

1. Bir takım teknik varsayımların doğruluğunu denemek. (Bunlar, ortaklaşa işlerin görülmesini kolaylaştırıcı bir sistemle uyumlu kütüphane otomasyon sistemlerinin geliştirilebileceği olanaklarının bulunduğu görüşüdür.)
2. Proje grubunun tecrübe ve buluşlarını kütüphanecilik toplumuna duyurmak.

Söz konusu proje 1968 yılında başlatılmış ise de ortakların otomasyon çalışmaları daha önceki yıllardan beri yürütülmekteydi. Bunlardan Chicago 1964, Columbia 1965, Stanford'da 1967 de gerekli hazırlıkları tamamlamışlardı. İşte bu nedenledir ki, bu üç üniversite kütüphanesinin otomasyon felsefesi, yaklaşımı ve değerlendirmesi arasında farklılıklar vardır. Uzun görüşmelerden sonra ortaklar ayrı ayrı çalışmalarını sürdürmeyi yararlı görerek işbirliğine kendi teknik görüş ve buluşları ile katılmayı kararlaştırmışlardır.⁸ Bu üç kütüphanenin otomasyon felsefe ve yaklaşımları şöyledir :

Stanford

Stanford'un yaklaşımı ve çalışmaları tam kapasiteli bir «on-line» (ki buna doğrudan bağlantılı diyebiliriz) sistemini gerçekleştirme ye yöneliktir. Çalışmalarda özellikle bibliyografik bilgi işlem sistemine ağırlık verilmiş olup, işlemler dört grupta yürütülmektedir : a) bilgi toplama ve işleme, b) MARC. c) kataloga ait veriler, d) ödünç verme envanteri. Bunlardan en önemlisi olarak belirtilen birinci grupta, bir bibliyografik künyeye ilişkin bilgilerin toplanması söz konusudur. Buradaki tüm bilgiler indekslenmekte ve bilgisayardan «on-line» olarak kitap adı, yazar adı ve tüzel yazar adına göre arama yapılabilmektedir. Anılan dört gruptaki bilgiye ulaşım ve aramanın yapılması 30 kadar «on-line» bilgisayar görüntü ekranı ile yapılabilmektedir.⁹

Ayrıca Stanford'da, bilgisayarla kataloglama alanında da araştırmalar yapılmaktadır.¹⁰ Bu konuda benimsenen iki yaklaşım şöyle verilmektedir : 1) kitabın iç kapağındaki bilgilerin basit olarak bilgisayarın okuyabileceği bir şekle dönüştürülmesi, 2) iç kapaktaki yazar adı, kitap adı ve diğer öğeleri mekanik olarak tanıyabilecek bir hesaplama metodunun (algorithm) geliştirilmesi.

Kısaca özellemek gerekirse, Stanford «on-line» otomasyon sistemi kitabın iç kapağındaki öğelerin bilgisayarca okunabilmesi ilkesine dayanmaktadır.

Sistemi diğerlerinden ayıran başlıca özelliği ise istenilen bilgiyi edinebilmek için hazırlanan indeks kelimelerinin ilk üç harfinden oluşan bir anahtar dizininin bilgisayar tarafından kullanılmasıdır.

Columbia

Columbia'nın otomasyon yaklaşımı ise Stanford'un aksine «off-line» (ki buna doğrudan bağlantısız diyebiliriz) bilgisayar tekniğine yöneliktir. Columbia kütüphanede otomasyonu gerçekleştirmek için iki beş yıllık plân hazırlamıştır. Bunlardan ilki 1966-1971 yıllarını kapsamış ve teknik hizmetler alanında bibliyografik verilerin işlenmesinde bilgisayardan yararlanma amacını gütmüştür. İkinci beş yıllık plân süresindeki çalışmalar daha ziyade mevcut sistemlerin ve okuyucu hizmetlerinin geliştirilmesi doğrultusunda olmuştur.

Columbia, otomasyona gidilirken verilen hizmetlerin aksaması için hızlı bir değişimi sakıncalı görmüş, buna neden olarak da bilgisayar teknolojisindeki hızlı gelişmeyi ve «on-line» sisteminin pahalı oluşunu göstermiştir.

Columbia'daki otomasyon sistemi teknik hizmetler işlemlerinin yürütülmesini sağlayan ve merkezi olmayan beş ana bilgi grubundan oluşmuştur :

- 1) Bilgi toplama ve işleme
- 2) Parasal işler
- 3) MARC
- 4) Kataloglama
- 5) Bibliyografya¹¹

Chicago

Chicago'nun otomasyona yaklaşım felsefesi «on-line» ve «off-line» bilgisayar tekniğinin her ikisinin de kullanılmasına dayanır.

Chicago'da tek bir merkezi sistem vardır ve teknik işlemlerin yürütülmesini sağlamak amacıyla bilgisayar tarafından düzenlenen her bibliyografik künye için hazırlanan kayıtlar burada depolanır. Depolama disklerle yapılmaktadır ve istenilen bilgi «on-line» olarak elde edilebilir. Depolanmış bilgidен katalog fişleri ile kitap kartları ve etiketleri, MARC fişleri, istatistik listeleri hazırlanabilir.

Bu sistemde verilen depolanması iki yolla yapılmaktadır: a) yerel olarak b) MARC bantları ile. 1969-70 istatistiklerine göre sistem

37.000 bibliyografik künyeyi işliyerek depolamış, 413.000 katalog fişi ile 81.000 kitap kartı ve etiketi hazırlamıştır.¹²

CLSD'den sonra gerçekleştirilen ikinci önemli otomasyon işbirliği ise «SLICE - The Southwestern Library Interstate Cooperative Endeavor» dir. Proje SWLA (Southwest Library Association) nın yardımıyla eyaletlerarası kütüphane işbirliğini gerçekleştirmek ve kütüphane kaynaklarının ve hizmetlerinin geliştirilmesini sağlamak amacıyla 1971 yılında başlatılmıştır. SWLA altı eyaletten oluşan bir bölgeyi içine almaktadır ve şunlardır: Arizona, Arkansas, Louisiana, New Mexico, Oklahoma ve Texas

SLICE'in ilk önemli projesi MARC-O sistemi olmuştur. Oklahoma Eyalet Kütüphaneler Merkezi'nce geliştirilen bu sistem Kongre Kütüphanesi tarafından hazırlanan MARC bantlarının ortaklar arasında aynı kolaylıkla kullanılabilmesi için standartlaştırılmasını öngörmüştür. Bu projeye öncelik verilmesinin nedenleri ise şöyle sıralanmaktadır:¹³

- 1) Bibliyografik kayıtlar, kataloglama ve bunların çoğaltılması işlemi, yeri, şekli ve büyüklüğü ne ve nasıl olursa olsun bölgedeki tüm kütüphaneler için aynıdır.
- 2) MARC-O sistemi yalnız bibliyografik bilgi ve kayıtları vermekle kalmayacak aynı zamanda kitapların hangi kütüphanelerde bulunduğuna ilişkin bilgileri de içerecektir. Bu da dolayısı ile bölgesel bir kitap katalogunun oluşturulmasına yardım edecektir.
- 3) MARC-O sistemi yerel kütüphanelerin «SDI - Selective Dissemination of Information» (ki buna seçici bilgi dağılımı diyebiliriz) yolu ile en yeni bilgileri edinmelerine yardımcı olacaktır.
- 4) Eyalet Kütüphaneler Merkezi MARC-O sisteminin geliştirilmesi ve iyi işleyebilmesi için gerekli harcamaları yapacaktır.

Mary Duggan¹⁴ MARC-O sistemini iyi ve yararlı bir sistem olarak nitelendirmektedir. Bir kere, çok sayıda kütüphanenin kataloglama işlemlerine yardımcı olan ve bölgede eyalet kütüphanesince başlatılan tek projedir. İkinci olarak, verilen SDI hizmeti metaryal sağlama, ön-kataloglama ve müracaat hizmetleri için büyük bir potansiyele sahiptir.

Kütüphanecilikte yeni bir gelişmenin eseri olan SDI hizmeti iki şekilde verilmektedir: a) standart SDI hizmeti, b) kütüphanecile-

rin özel isteklerini karşılayan SDI hizmeti. Birincisi, yeni kataloglanmış kitapların konularına göre ayrılmış basılı haftalık listelerdir ki birçok kullanıcıya yararlı olmaktadır. Diğeri ise, adından da anlaşılacağı üzere kütüphaneciler için hazırlanmaktadır.

MARC-O sistemi bir «on-line» IBM 3330 bilgisayarı kullanmakta ve 316,000 kadar MARC kaydını depolamış bulunmaktadır.¹⁵ Bilgiye ulaşım ve arama LC (Kongre Kütüphanesi) numarası, konu, kitap adı, yazarı ve ISBN (Uluslararası Standart Kitap Numarası) ile yapılabilmektedir.

Yukarda gördüğümüz iki işbirliğinden biraz farklı olmakla beraber başarısından söz etmemiz gereken diğeri bir işbirliği de, daha doğrusu kütüphaneler arasındaki örgütlenme de (Network) «OCLC-Ohio College Library Center» dir. Ohio eyaletinin Columbus kentinde Frederick Kilgour tarafından 1972 yılında başlatılan bu proje büyük bir üne kavuşmuştur.¹⁶ Merkezin amacı Ohio eyaletindeki kütüphanelerle, Georgia, Pennsylvania, ve New Hampshire eyaletlerindeki kütüphanelere «on-line» kataloglama hizmeti sunmaktır. Bununla beraber, OCLC büyük üniversite kütüphanelerinin sorunlarına cevap vermemektedir. Bunun nedeni de, Chicago ve Stanford örneklerinde olduğu gibi, büyük üniversitelerin kendi bilgisayarlarının bulunması, dolayısıyla bu kütüphanelerin otomasyon programlarını buralardaki programlara göre hazırlama zorunluluğudur. OCLC'nin ise özel bir bilgisayarı bulunmaktadır.

OCLC iki amaca ulaşma çabasındadır: 1) Örgüte katılan kütüphaneler kullanıcılarının ihtiyacını karşılayacak kaynakları artırmak, 2) Gittikçe artan kütüphane masraflarını azaltmak.

Uzun sürede ulaşılabilecek amaç ise, tam bir otomasyona gidilerek birey ve kütüphanelere istedikleri bilgiyi istenilen yerde ve en kısa süre içinde verebilmektir. Bunu gerçekleştirmek için OCLC bir «on-line» bibliyografik sistem geliştirmekte olup tüm ortakları birer «CRT-Cathode Ray Tube» (bilgisayar görüntü ekranı) veya teleksle bu sisteme bağlamaktadır.

Biraz daha ayrıntıya gidecek olursak OCLC otomasyon sisteminin altı altsistemden oluştuğunu görürüz. Bunlar:¹⁷

- 1) «on-line» toplu katalog ve ortaklaşa kataloglama
- 2) Süreğen yayınlar denetimi
- 3) Kütüphanelerarası ödünç verme
- 4) Kitap sağlama

5) Merkezi kataloga uzaktan ulaşım (Remote access) ve ödünç verme denetimi

6) Konu ile bilgiye ulaşım (Retrieval by subject)

OCLC'nin merkezi katalogu 1,000,000 kayıttan oluşmaktadır. Bu sayı günde ortalama iki bin artmaktadır. 1974 yılındanberi de örgütü oluşturan kütüphaneler merkeze kendi süregelen yayınlarının bibliyografik künyelerini vermeye başlamışlardır. Merkezdeki süregelen yayınlar sistemi aşağıdaki işlemlerden oluşmaktadır :

- 1) Dergi ve mecmuaların gelip gelmediklerinin denetimi
- 2) Gelmeyenlerin bilgisayar tarafından belirlenip otomatik olarak istenmesi
- 3) Ciltleme denetimi

OCLC otomasyon sisteminden yararlanan kütüphaneciler kendi kütüphanelerindeki «on-line» görüntü ekranı kanalıyle merkezi katalogdaki bilgiye kitabın konusu, kitabın adı, yazar ve editör adlarını kullanmak suretiyle ulaşabilmektedirler.

KAYNAKLAR

1. James Martin and Adrian R. D. Norman. The Computerized Society (Englewood Cliffs, N. J. : Prentice Hall, 1970), s. 286
2. Barbara Evans Markuson, «An Overview of Library Systems and Automation», Datamation, 16 (February 1970), s. 62
3. Carlos A. Cuadra and Ruth J. Patrick, «Survey of Academic Library Consortia in the U. S.», College and Research Libraries, (July 1972), s. 273
4. Susan K. Martin, «Library Automation», ARIST, 7 (1972), s. 253
5. IBM, Management Information Systems: The Executive View, (New York, IBM, 1970), s. 3-11
6. I. A. Warheit, Computers in Libraries, (New York. Special Libraries Association, 1969).
7. Paul J. Fasana and Allen Veaner, Collaborative Library Systems Development, (Cambridge, Mass. : MIT Press, 1971), s. 3
8. Paul J. Fasana, aynı eser, s. 3
9. Paul J. Fasana, aynı eser, s. 46-48
10. Frederick G. Kilgour, «Concept of an On-Line Computerized Library Catalog» Journal of Library Automation, 3 (March 1970), s. 8

11. Fanasa and Veaner, s. 11-12
12. Fanasa and Veaner, s. 8
13. Mary Duggan, «The SLICE Project of the Southwestern Library Association and Experiment in Interstate Intertype Library Cooperation», Illinois Libraries, 55 (May 1973), s. 311
14. Mary Duggan, «The SLICE-MARC-O Project», Louisiana Library Bulletin, 34 (Winter 1972), s. 125
15. Robert L. Clark, «MARC-Oklahoma Data Base Storage and Retrieval Project-Report Number 8» Oklahoma Department of Libraries Automation Newsletter, 4 (December 1972), s. 2
16. Susan K. Martin, Library Automation, (Chicago, ALA, 1975), s. 61
17. The Bowker Annual of Library and Book Trade Information, New York, R. R. Bowker Co., 1975. s. 95-96.